

Dag-dagelijkse spiritualiteit

Inleiding van Maaïke de Haardt bij de presentatie van het boek 'Zo wordt het spel gespeeld' op 10 februari 2012

Laat me beginnen met het uitspreken van dank voor de uitnodiging om te mogen spreken bij de presentatie van dit toch wel bijzondere boek, 'Zo wordt het spel gespeeld, een praktijk onderzoek naar empowerment en gemeenschap.' Ik voel me vereerd met deze uitnodiging, en leg u graag enige gedachten en vragen voor die naar aanleiding van de lezing van het boek bij me opkwamen. Daarmee hoop ik bij te dragen aan het gesprek dat de auteurs met het boek op gang hebben gezet. Ik heb het boek gelezen als theoloog die de laatste jaren bezig is met de ontwikkeling van een theologie van het alledaagse en me daarbij laat uitdagen, inspireren en gezeggen door de plaatsen, plekken, zoals die in dit boek besproken worden. Daarnaast ben ik als bestuurder betrokken bij het Annahuis in Breda, een van de werkplekken die in dit boek het basismateriaal en de bron vormen.

Zorgvuldig, fijnzinnig, bescheiden, genuanceerd, zoekend, krachtig, trefzeker: het zijn zijn woorden waarmee ik dit boek kan karakteriseren. Zorgvuldig in woordkeuze: precies, en zonder een beschuldigende vinger uit te steken naar de instituties van de A wereld -daar gebeuren immers ook goede en belangrijke zaken- echter zonder daarmee het probleem van uitsluiting en achterstand te minimaliseren, en zonder ook het probleem van de relatie tussen A en B wereld te verhullen. Fijnzinnig in presentatie van reflecties; bescheiden in presentatie van de effecten van de methode: zonder opsmuk en poeha, zonder betweterigheid of holle retoriek. Zonder ook de indruk dat jullie die enigen zouden zijn die zo werken. Dat maakt de tekst krachtig en trefzeker, terwijl het tegelijkertijd - en ook dat krijg je als lezer mee- een zoekend en tastend proces is om de -in alle bescheidenheid niettemin toch ook uiterst ambitieuze- methode van de werksoort te beschrijven en in die beschrijving de eigen en bijzondere kwaliteiten van deze werkwijze onder woorden te brengen. En mij lijkt dat het gelukt is, in alle voorlopigheid en voorzichtigheid. Dat is geen kleinigheid en verdient complimenten en aandacht. Die verwoording gebeurt in verhaalfragmenten - de casussen- en in de verhelderingen van de processen en benaderingen die in deze casussen zichtbaar worden. Het is een proces voor de groep auteurs: Het laboratorium was immers in eerste instantie ook een verhelderingproces van en voor de werkers zelf, maar het is ook een proces voor hun collega's, hun -dank, dank, 'gewaardeerde bestuurders'- en in feite voor de brede groep mensen die zich op de een of andere manier met welzijnswerk bezig houden. Omdat de hier beschreven methode, zo meent de groep, veel te bieden heeft als het gaat om het scheppen van voorwaarden voor -zoals dat in het boek heet- 'de verbetering van kwaliteit van leven voor mensen die nu verloren lopen'.

Dat laatste is uiteindelijk, zo lijkt me, een van de belangrijkste doelen van deze publicatie: niet enkel de manier van werken, -de methode- maar ook de betekenis en het belang hiervan voor de samenleving en -misschien meer impliciet ook voor de kerken- van deze manier van werken nu eens heel precies onder woorden te brengen, opdat ook een brede groep anderen op indringende wijze kennis kan maken met deze werkwijze; opdat ze er de waardevolle en toe-voegende waarde van zien, en er, wie weet, zich door laten inspireren in hun werk. Daarmee is het boek ook een uitdrukkelijk pleidooi voor de relevantie van deze 'werksoort', die hier onder de koepelterm van urban mission wordt voorgesteld. Dat is in deze tijden van bezuiniging, verzakelijking en efficiëntie meer dan noodzakelijk, temeer daar ook op de theologische opleidingen -in ieder geval van RK zijde- diaconie steeds verder gemarginaliseerd wordt. Tegelijkertijd draag je met het boek ook bij aan het voortgaande gesprek over urban mission, aan diaconie en de wijze waarop dat gestalte zou kunnen/moeten krijgen. Opnieuw, geen geringe ambities en zeker niet eenvoudig om die allemaal in een enkel boek te realiseren.

Deze presentatie van en pleidooi voor methode en werksoort is overigens geen gladde PR of marketing praat, met het daarbij beruchte jargon. Hoewel ik op sommige momenten daar wel de sporen van meende te horen in woorden als 'arrangementen', 'eigenaarschap', en ook wel de bij - in mijn ogen soms wat overbodige- noodzaak tot schematisering van de methode. Ik kom daar straks nog op terug.

Zoals ik al zei, geen gladde PR praat met flitsende formuleringen waarin geen ruimte voor twijfel of tegenspraak is. Immers, door het boek in de vorm van beschrijving en reflectie op het eigen proces van de groep, het eigen proces van het formuleren van de methode te presenteren, maken jullie je eerste en vooral kwetsbaar, zoekend naar woorden voor iets wat zich op een bepaald niveau bijna niet in woorden vatten laat. En juist daardoor laat je misschien wel op de meest indringende en krachtige wijze de rijkdom en het veelvoud aan betekenissen van jullie werkwijze of methode, zien.

Want kwetsbaarheid is niet enkel een centrale dimensie in jullie werk, in de relatie tussen de werkers en de deelnemers, in de werkers en de deelnemers zelf -zoals in het boek heel duidelijk wordt; het is niet enkel een deel van de methode. De methode zelf is ook kwetsbaar. Kwetsbaar in en door de impliciete en soms ook expliciete maatschappij en kerk kritiek die in de methode en daarmee ook in het boek doorklinkt; Daar zit lang niet iedereen op de wachten. In tegendeel: misschien is onze samenleving er wel op gericht haar eigen kwetsbaarheid en onzekerheid zo veel mogelijk te ontkennen. En de prijs die voor deze afscherming en daarmee voor schijnzekerheid betaald wordt, wordt grotendeel gelegd op degenen die buitengesloten, en daarmee nog eens extra gekwetst worden. En ook dat maakt de methode kwetsbaar: omdat ze ruimte schept voor deze groep buiten-geslotenen; voor de kracht en kwaliteit van mensen die

door velen het liefst worden genegeerd. Misschien wel omdat ze de samenleving met haar eigen illusies van onkwetsbaarheid confronteert. De methode is kwetsbaar omdat de beschreven en soortgelijke werkplekken financieel en institutioneel kwetsbaar zijn.

Kwetsbaar ook, en daarmee breng ik een heel andere dimensie in, omdat wat in jullie werk en jullie methode zo centraal staat, namelijk 'de plek', de 'sfeer', zelf ook uiterst kwetsbaar is. En dat kan ook niet anders. Ik heb het nu over een kwetsbaarheid in de zin van vluchtig, onzeker, niet blijvend, niet manipuleerbaar, niet te organiseren, niet vast te pakken, niet te definiëren. Ik lees dit boek als theoloog en vanuit dat perspectief lokaliseer ik precies hier in deze onbepaalde, kwetsbare 'plek, sfeer' die ook ik, net als deelnemer Eric, ook wel heilige grond, of heilige plaats wil noemen. Daarmee verwijzend naar het moment van een openende, heiligende, helende aanwezigheid van wat ik voorlopig 'het goddelijke' noem. Want wederzijdse geraaktheid, aanraking en de empowerment die dat kan brengen, kan enkel in en vanuit een dergelijke 'sfeer'/'plek' geschieden. De auteurs zijn zelf op een bepaalde manier terughoudend in het gebruik van expliciet religieuze en christelijke woorden, en dat snap ik wel. Voor mij ligt daar echter de kracht van het boek: dat je dit 'kwetsbare midden' (en daarmee bedoel ik de plek en niet het lege moment) en die power die daarvan uit kan gaan -want ook dat heb je maar tot op beperkte hoogte in de hand, zichtbaar weet te maken. Ik hoop dat het aanstekelijk genoeg werkt voor al die groepen lezers die jullie op het oog hebben om zich uitgenodigd en uitgedaagd te voelen dergelijke typen ontmoetingen aan te gaan.

Tegelijkertijd, en dat is ook de discussie die op veel plaatsen vaak impliciet in het boek gevoerd wordt, roept het boek, roept de methode, naast alle instemming en bewondering ook vragen op. Daarvan leg ik er een aantal voor, zonder daarmee afbreuk te willen doen aan de kwaliteit van het boek. Integendeel, hoor het feit dat ik tijdens het lezen ook voortdurend met de groep in gesprek wilde, vooral als teken van de kracht van het werk en van mijn betrokkenheid.

De eerste vraag betreft het basisschema van de A en B wereld.

Ik twijfel er steeds meer aan of dit in onze huidige tijd het meest adequate model is om de thematiek van uitsluiting en empowerment aan de orde te stellen. Is de tegenstelling tussen systeem en leefwereld nog wel zo productief als ze ooit is geweest? Kun je mensen en systemen zo tegenover elkaar stellen? Is er binnen de A wereld geen uitsluiting en ook geen solidariteit? Is ze wel zo massief als hier gesuggereerd wordt? Kent de B wereld geen macht, geen interne verschillen en uitsluitingmechanismen? Zijn we ons niet veel meer bewust geworden van de complexiteit en onlosmakelijke en intense verwevenheid van wat hier A en B wereld heet? Is onze identiteit wel zo statisch of behoren we op heel verschillende manieren, en in heel verschillende posities tot meerdere

leefwerelden en systemen? Zijn er in dit verband enkel maar twee werelden of velden? Door het als systeem en macht tegenover uitsluiting en achterstelling te plaatsen, wordt immers slechts één dimensie van mensen 'die verloren lopen' zichtbaar gemaakt, een dimensie waar de hele methode vervolgens tegen protesteert en ontkracht?

Is het begrip leefwereld, geleefde ruimte zeg ik zelf graag, niet een prachtig en krachtig begrip om de complexe verwevenheden van verschillende werelden, waar ze elkaar wel en niet raken, gedeeltelijk wel, en gedeeltelijk niet of juist helemaal niet, te gebruiken. Dat maakt de analyse en de beschrijvingen niet minder eenvoudig en gemakkelijk, en veel minder makkelijk in schema te zetten. Dat kan mogelijk wel de creativiteit, complexiteit, solidariteit en creativiteit, empowerment en gemeenschap waarin in dit boek sprake is op heel veel plaatsen, in heel veel vormen en in hun onderlinge verbondenheid laten zien. Er is wellicht meer en veelzijdiger 'bemiddeling' en wisselwerking -ook op de eigen werkvloer- dan via het A en B schema naar voren kan komen.

Dat brengt me op een ander punt, het werken met tegenstellingen die elkaar uitsluiten. Dat is niet enkel in het a b schema het geval, maar ook in de beschrijvingen van wederkerigheid. Het gaat me hier om het labelen in plus en min. Het is of het een of het ander: je bent geveer of ontvanger; je bent kwetsbaar en je hebt onvermogens, je bent geveer en je hebt vermogens. Ook hier begrijp ik wel de achtergrond en het nut van dergelijke schema's, maar ik meen het een fundamenteel onderliggend probleem van een plus en min schema verhuult. We kunnen ons niet aan de betekenissen en associaties die aan deze begrippen kleven onttrekken. Waarom 'kwetsbaarheid' en 'onvermogen' als min en daarmee ook als onmacht en tekort definiëren? En daarmee, of je wilt of niet, de negativiteit ervan voorop zetten en benadrukken. Als erkenning van kwetsbaarheid en onvermogen een kracht is, en dat wil ik hier verdedigen, waarom dan als 'min' -en negatief- labelen en het tegenover geven en vermogen stellen? Waarom niet spreken over én/én: geven én ontvangen, vermogen én onvermogen, kwetsbaar én sterk, in plaats van of/of. Een en/en benadering roept juist in de combinatie een 'meer' op: het versterkt de creativiteit, de kracht die in de ontmoeting wordt opgeroepen en daarin tot vormen van gemeenschap leidt. In mijn lezing is het hele boek daar uiteindelijk toch ook op uit, om dat te laten zien. Ik vraag me dan ook af of een model/methode die als grondvorm op elkaar uitsluitende tegenstellingen is gebaseerd niet teveel schatplichtig aan een vorm van dualistisch, en daarmee ook machtgeladen, denken en doen, dat uiteindelijk doorbroken wil worden. Daar is nog lang over door te praten, ook in theologische zin, maar dat is voor een ander moment. Nu leg ik alleen de vraag voor.

Een laatste vraag, die voor mij ook samenhangt met de onderliggende kracht, visie of religieuze, gelovige impuls van waaruit het boek geschreven is. Is het een methode, is het een vorm van het spiritualiteit,

is het een religieuze attitude? Jullie komen daar niet echt goed uit: durven, kunnen en willen daarin misschien ook niet te expliciet zijn, al was het maar omdat je welzijnswerk én kerk wilt aanspreken, je wilt verantwoord worden voor wat je doet; of al was het maar omdat in de groep verschillende religieuze en spirituele tradities vertegenwoordigd zijn. Dat zie terug in de taal die gebruikt wordt: deelnemers, klanten, dienstverlening, ontmoeting, gemeenschap, en daarnaast ook geloofsgemeenschap. Het is als cirkelen om het geheim van de verandering, zoals in de casussen- en het wordt uitvoerig 'uitgelegd' in geschematiseerd. Het gaat over gebrokenheid, over genade en Rijk Gods en daarnaast over praktische organisatie en leiderschap. Dienend leiderschap, dat wel. Het is een term die overigens tegenwoordig in bepaalde managementkringen heel populair is, dat geeft te denken. Persoonlijk, als feministisch theoloog, bekend met de uitsluitende effecten van een als dienend geproclameerd kerkelijk leiderschap, koester ik een zeker wantrouwen tegen deze term. Maar goed, ook dat is een ander verhaal.

Of gaat het in al die verschillende benamingen om iets dat uiteindelijk een grondvorm heeft die ik toch graag met het woord 'spiritualiteit' benoem: het vermogen je open te stellen, van daaruit te reageren op wat zich aandient en vervolgens op verantwoordelijke wijze te handelen. Spiritualiteit als 'response-ability': vermogen om te reageren. Dit is een spiritualiteit die niet louter een 'geestesgesteldheid' is, maar eerst en vooral een houding en handelen impliceert; spiritualiteit die in de wereld, in de complexe dagdagelijkse werkelijkheid sporen van goddelijke aanwezigheid vermoedt en zich daar ten volle rekenschap van wil geven in iedere ontmoeting die wordt aangegaan: daar ligt de motor van verandering, van kracht en empowerment, van gemeenschap ook. Daar gebeurt het, op onvermoede plaatsen, in onvermoede gezichten en onvermoede vormen voor wie zich deze houding eigen durft te maken. En daarmee, zoals in het boek duidelijk wordt, in en door deze houding, deze vorm van spiritualiteit, aanstekelijk en ruimtescheppend voorbeeld en begeleider durft te zijn en te worden. Alleen zo, vanuit een fundamenteel vertrouwen op die openende en transformerende kracht van die -in de woorden van de traditie- goddelijke presentie die in de ontmoeting werkzaam is, valt iets te begrijpen van die lange en soms moeizame adem die nodig is om het werk te kunnen doen. En daarin ook anderen, klanten, deelnemers, vrijwilligers, bestuurders, financiers, mensen van maatschappelijke instellingen, op aanstekelijke wijze weet te uit te nodigen en in weet te betrekken. Met de metafoer van Jazz: omdat het swingt. Dat wordt zichtbaar in dit boek, al wordt het niet expliciet benoemd. Daarom proficiat met dit boek voor de auteurs, en voor de anderen: koop het, lees het en praat erover.